

५८

ढलसँगै नदी र 'ट्रिटमेन्ट प्लान्ट'मा बगेको पैसा

सुरेश मानन्धर

(...) उपत्यकाका वाग्मती, विष्णुमती जस्ता नदीहरूमा स्थानीय जनताको घरघरबाट निस्कने मलमूत्रको ठूल-ठूला ढलहरू जोड्दै लगेपछि यी नदीहरूको ठूलो दुर्दशा शुरु भएको छ । यसले उपत्यकाको पर्यावरणलाई अस्तव्यस्त पारेको मात्र होइन, यहाँ कुन बेला कस्तो महामारी निम्तिने हो भन्ने कुराको समेत कुनै ठेगान छैन । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी अबउप्रान्त उपत्यकामा बग्ने वाग्मती नदीलाई प्रदूषणरहित तुल्याउनु पर्दछ, यसका लागि नदीमा अहिले जस्तो जथाभावी ढल मिसाउन दिन हुन्न भन्ने विषयमा धेरै अधिदेखि आवाज उठ्न थालेको थियो ।

त्यसै सन्दर्भमा सन् १९७० को दशकतिर अब वाग्मती-विष्णुमती नदीमा कुनै पनि ढललाई सोभ्रै नमिसाई पहिला प्रशोधन गर्ने र त्यसपछि चोखिएको पानीलाई मात्र नदीमा छोड्ने भन्ने कार्यक्रम ल्याइएको थियो । यसका लागि उपत्यकाको सुन्दरीघाट (बागडोल), पशुपति, बालकुमारी, हनुमानघाट आदि ठाउँमा 'ट्रिटमेन्ट प्लान्ट'हरू स्थापना गरी त्यहाँ उपत्यकाको ढलबाट आउने मलमूत्रलाई प्रशोधन गरेर मात्र नदीमा छोड्ने सरकारी योजना तयार गरिएको थियो । यसका लागि नेपाल सरकारलाई विश्व ब्याङ्कजस्ता दातृ संस्थाले सहयोग गरेका थिए । ती दातृ संस्थाहरूबाट सहयोग पाएपछि उक्त स्थानहरूमा ढल र ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने काम पनि शुरु भएको थियो । तर आश्चर्य केमा रह्यो भने विदेशबाट ल्याएको करोडौँ रुपियाँको उक्त काम गर्दागर्दै बीचबाट हरायो । बनाएको कुनै पनि ट्रिटमेन्ट प्लान्ट अहिले चालू अवस्थामा छैन । कुनै निर्माण कार्य गरिँदैंछ भने कुनै बेवारिसे अवस्थामा पुगिसकेको छ । भक्तपुरको एउटा प्लान्ट अहिले चालू छ । बाँकी प्लान्टहरू किन चालू हुन सकेनन् ? त्यसलाई केलाउने हो भने नेपालको प्रशासनमा विद्यमान भ्रष्टाचार, ढिलासुस्तीको एउटा स्पष्ट चित्र तयार हुन्छ ।

सुन्दरीघाट ट्रिटमेन्ट प्लान्ट

खासगरी राजधानी काठमाडौँको तरल फोहर (sewage) लाई प्रशोधन गरेर मात्रै वाग्मती नदीमा छोड्ने योजनामुताविक यो आयोजना अघि ल्याइएको थियो । नेपालमा जमिनमुनि ढल बनाई त्यहाँबाट बग्ने पानीलाई वाग्मतीमा छोड्ने काम शुरुमा राणा प्रधानमन्त्रीले गरेका थिए । राणा प्रधानमन्त्रीहरूले त्यतिबेला जुन ढलहरू बनाए त्यसको उद्देश्य चर्पीको फोहर पानी वा नदीमा मिसाउनु थिएन । ती ढलहरू केवल वर्षाको पानीलाई खोलासम्म पुऱ्याउनुमात्रै थियो । तर पछि सर्वसाधारणको घरघरमा चर्पी बनाउने सभ्यता शुरु भएपछि मान्छेले आ-आफ्नो चर्पीको पाइप पनि त्यही ढलमा जोड्न शुरु गरे । त्यसपछि मात्रै घरघरको चर्पीले वाग्मती-विष्णुमतीलाई प्रदूषित तुल्याउन थालेको हो । यसको शुरुआत भएको अहिले भर्खर ६० वर्षमात्रै भएको छ । सन् १९८७ मा गरिएको एउटा अध्ययनअनुसार काठमाडौँका प्रमुख इलाकाहरूमा नयाँ र पुराना गरी कुल १ सय ४० किलोमिटर ढल बनाइएको छ ।

यी सम्पूर्ण ढलहरूबाट बग्ने चर्पीको फोहर सीधै वाग्मतीमा खसाल्ने क्रम अहिलेसम्म जारी नै छ । यसलाई रोक्नुपर्ने विचारहरू ठाउँ-ठाउँबाट आएपछि सन् १९७४ मा पहिलो पटक विश्व ब्याङ्कले ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाई यसको रोकथाम गर्ने अध्ययन शुरु गरेको थियो । यसपछि एउटा गुरुयोजना तयार पारियो जसअनुसार उपत्यकाको कुनै पनि ढललाई सीधै वाग्मतीमा खसाल्न नदिई त्यसको सट्टा वाग्मतीको दायाँ-बायाँ दुवै किनारामा अर्को ढल बनाई त्यसमा खसाल्न लगाउने योजना थियो । त्यसपछि त्यो मूल ढललाई लगेर सुन्दरीघाटस्थित ट्रिटमेन्ट प्लान्टमा जोड्ने र त्यहाँ विभिन्न प्रक्रियाले साढे दुई महिनासम्म फोहर हुँदै वाग्मतीमा छोड्ने लक्ष्य थियो । नेपाल खानेपानी तथा ढल निकास समितिअन्तर्गत सन् १९७८ देखि यसका लागि काम शुरु भएको थियो ।

यो योजनाका दुईवटा भागहरू थिए । एउटा, सुन्दरीघाटमा करिब ५ सय रोपनी जग्गामा फैलिएको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने भने अर्को काठमाडौँको भित्री भागका सम्पूर्ण ढलहरूलाई जोड्ने गरी वाग्मती नदीको दुवै किनारामा मूल ढल बनाउने योजना थियो । उक्त ढलमात्र बनाउन त्यतिबेला (२१ वर्षअघि) ५ करोड रुपियाँको बजेट छुट्ट्याइएको थियो । आजभन्दा २१ वर्षअघि शुरु गरेको उक्त काममा हात हालेका पदाधिकारीहरू अहिले धेरैजसो अवकाश प्राप्त भइसकेका छन् भने उक्त कामको 'कन्सल्टेन्ट' भई काम गरेको मल्टी कन्सल्टेन्ट पनि अहिले दुई टुक्रा भइसकेको छ । करिब दश वर्ष लगाएर उक्त योजनामुताविक प्लान्ट बनाउने र ट्रिटमेन्ट प्लान्ट तयार गर्ने काम सकिएको थियो ।

यो योजनाको एउटा खराबी के थियो भने वाग्मती नदी किनारको प्लान्टभन्दा सुन्दरीघाटको ट्रिटमेन्ट अलिकति उचाईमा थियो । त्यसैले मूल ढलबाट ल्याइएको सबै मलमूत्रलाई बल्खु (त्रिवि गेटअगाडि) बनाइएको 'सम्प वेल'मा खसाल्ने र त्यहाँबाट

पम्प गरी माथि फ्याँक्नुपर्ने थियो । सबै काम सकाएर उक्त 'सम्प वेल'को काम गर्न लाग्दा एकाएक टेकुनेरको मूल ढल भत्किन पुग्यो । ढल भत्केपछि त्यसको मलमूत्र बाटोमा बग्नु थाल्यो । तैपनि जबरजस्ती टालटुल गरी काम गर्दै गइरहेको बेला उता बल्बुको पम्प पनि विग्रिन पुग्यो । पम्प बिग्रँदासम्म त्यसले कुनै कामै गर्न भ्याएको थिएन । एकातिर पम्प बिग्रनु, अर्कोतिर मूल ढल भत्किनु । समस्या त थियो नै तर त्यसको मर्मत भने हुन सकेन । जसले गर्दा निकास नभएको उक्त ढल जाम हुन पुग्यो । त्यसपछि बाध्य भएर खानेपानी संस्थानको ढल निकास महाशाखाले उक्त ढललाई टेकुको पुलमुनिबाटै छिनाली दिए र त्यसबाट बग्ने मलमूत्रलाई पुनः वाग्मतीमै छोडिदिए । सुन्दरीघाटको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट पुग्नुपर्ने ढल टेकुको वाग्मतीमै थन्कियो ।

खानेपानी संस्थान ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक ज्ञानेशानन्द बज्राचार्यसँग यसबाहेक अर्को विकल्प थिएन । उहाँका अनुसार 'सम्प वेल'को पम्प पनि बिग्रेपछि ढल पनि प्रयोग भएन र त्यो ढल अब कहाँ-कहाँ भत्केको हो अहिले भन्न सकिने अवस्था छैन । अब यसको पुननिर्माण गर्ने हो भने पनि थुप्रै खर्च लाग्न सक्छ । त्यतिबेलै बनाएको भए शायद कम खर्चमै बनाउन सकिन्थ्यो । किन त्यतिबेलै बनाउनेतिर काम भएन भनी सोद्धा उहाँ भन्नुहुन्छ, "बजेट आएन, अनि कसरी बनाउने ?"

सो काम भइरहँदा बज्राचार्य उक्त महाशाखाको प्रबन्धक भइसक्नु भएको थिएन । त्यतिबेला कार्यरत महाशाखाका उपप्रबन्धक स्वतन्त्रराज तुलाधर पनि यसको दोष बजेट निकासमा नहुनुलाई दिनुहुन्छ । उहाँका अनुसार, उक्त पम्प मर्मतका लागि त्यतिबेला बजेटको माग पनि गरिएको थियो, तर आएन । फलस्वरूप अहिले करोडौंको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बिनाकाम थन्करहेको छ ।

विश्व ब्याङ्कको पैसाले बनाएको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट तयार भएर पनि श्री ५ को सरकारले चलाउन नसकेपछि पुनः विश्व ब्याङ्कले नै यसप्रति रुचि देखायो । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि विश्व ब्याङ्कले नेपालको सम्पूर्ण ढल र खानेपानीको पाइप पुनः निर्माण गर्ने भनी अर्को 'रिहाबिलिटेसन प्रोजेक्ट' ल्यायो । त्यसअन्तर्गत सुन्दरीघाट ट्रिटमेन्ट प्लान्टको जीर्णोद्धार गर्ने पनि पर्दथ्यो । यसका लागि विश्व ब्याङ्कले नेपाललाई ६ करोड डलर (करिब ४ अर्ब रुपियाँ) दिनेवाला थियो । तर यसपटक विश्व ब्याङ्कले नेपालसामु केही नयाँ शर्तहरू पनि राख्यो । त्यो सहयोग लिने हो भने नेपालले खानेपानीको भाउ बढाउनुपर्ने, तत्काल संस्थानका कर्मचारीको सङ्घा घटाउनुपर्ने, संस्थानलाई निजीकरण गर्नेतर्फ लाग्नुपर्ने जस्ता शर्तहरू विश्व ब्याङ्कका थिए । तर नेपालले त्यसबारे कुनै निर्णय दिन सकेन । यी कामहरू निश्चित अवधिभित्र टुङ्ग्याउने पर्ने समावधि समेत विश्व ब्याङ्कले दिएको थियो । तर त्यो समयसम्म नेपालले काम गर्नु त परै जाओस् निर्णयसम्म पनि गर्न सकेन । अन्ततः विश्व ब्याङ्कले उक्त परियोजना नै फिर्ता लियो । नेपालको हातबाट चार अर्ब रुपियाँ फुत्कियो र

सुन्दरीघाटको ट्रिटमेन्ट प्लान्टको फेरि विचल्ली भयो । पछि विश्व ब्याङ्गले उपत्यकाबाहिरका नगरहरूमा भने 'रिहाबिलिटेसन परियोजना' सञ्चालन गर्‍यो । तर उपत्यकाको जस्तो ठूलो भने होइन ।

सुन्दरीघाट ट्रिटमेन्ट प्लान्ट समयमै बनाउन नसकेको कारणले अब उक्त ठाउँमा नयाँ-नयाँ खालका समस्याहरू देखा पर्न थालेका छन् । जुन बेला श्री ५ को सरकारले सुन्दरीघाटको उक्त क्षेत्र ट्रिटमेन्ट प्लान्टका लागि अधिग्रहण गर्‍यो त्यतिबेला त्यहाँ त्यति घरहरू पनि थिएनन् र बस्ती करिब शून्य थियो । ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने ठाउँ भएका कारणले मान्छेहरू उक्त क्षेत्रमा घर बनाउन पनि चाहँदैनथे । जसले गर्दा उक्त क्षेत्र वरिपरिको जग्गाको भाउसमेत निककै घटेको थियो । तर ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने काम ढिलो हुँदै गएपछि त्यहाँ अब धमाधम बस्ती पनि बढ्न थालेको छ । बस्ती बढ्दै आएपछि त्यहाँ केही स्थानीय बासिन्दाहरूले अब उक्त ठाउँमा ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउन नदिने कुराहरू गर्न थालेका छन् । केही समयअघि सोही ट्रिटमेन्ट प्लान्टसँगैको खाली जग्गामा काठमाडौँ महानगरपालिकाले कम्पोष्ट मल बनाउन कारखाना खोल्ने भनी जग्गा माग्दा स्थानीय बासिन्दाले त्यहाँ कम्पोष्ट मल बनाउन नदिने मात्र होइन कि फोहरसम्बन्धी कुनै पनि काम गर्न नदिने भनी विरोध गरेका थिए । उनीहरूले त्यसको विरोधमा सङ्घर्ष समिति समेत गठन गरिसकेका छन् । यो सङ्घर्ष समितिले भोलि ट्रिटमेन्ट प्लान्टको काम शुरु भएपछि त्यसको विरोधमा समेत कार्यक्रम ल्याउँदैनन् भन्न सकिन्छ । त्यहाँ ट्रिटमेन्ट प्लान्टको काम शुरु हुँदासम्म अझ थप बस्ती बढिसक्ने निश्चित छ । यदि स्थानीय जनताले ट्रिटमेन्ट प्लान्टको समेत विरोध गर्न थाले भने सरकारले सो प्लान्टका लागि गरेको करोडौँ रुपियाँको लगानी खतरामा पर्नेछ ।

काठमाडौँ महानगरपालिका फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी सल्लाहकार भूषण तुलाधरका अनुसार सुन्दरीघाटमा ट्रिटमेन्ट प्लान्ट नबन्ने हो भने यहाँ ट्रिटमेन्ट प्लान्ट भनेकै बन्ने छैन किनभने सुन्दरीघाटजस्तो उपयुक्त ठाउँ यो उपत्यकामा अब कहीं बाँकी छैन । तर ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक बज्राचार्यले सुन्दरीघाटका स्थानीय जनताले यस्तो मनस्थिति बनाएकोबारे आफूलाई जानकारी नभएको बताउनु भयो ।

एकातिर यो समस्या छ भने अर्कातिर अब सुन्दरीघाटको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट शुरु नै भए पनि त्यसको उपयोगिता कति रहने हो भन्ने प्रश्न पनि आएको छ । २१ वर्षअघि उक्त ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउन शुरु गरेपछि अहिलेसम्मको अवधिमा काठमाडौँमा धेरै घरहरू बनिसकेका छन् । वास्तवमा काठमाडौँमा तीव्र गतिले घर बन्न थालेको अवधि नै यही हो । यसमध्ये जति पनि घरहरू बने, ती सबैले १०/१२ परिवार मिलेर नयाँ ढल बनाई सीधै वाग्मती नदीमा फाल्ने गरेको पाइन्छ । यस्ता नयाँ ढलहरू अहिले वाग्मतीमा कति जोडियो त्यो कसैलाई थाहा छैन । सुन्दरीघाटको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउनुअघि विद्यार्थीहरूको एउटा समूहले अनुसन्धान गरेअनुसार वाग्मतीमा

करिब १ सयवटा ढलहरू मिसाइएको पाएको थियो । अहिले यस्ता ढलहरूको सङ्ग्रह पगनपग १ हजारजति रहेको पाइन्छ । यी ढलहरूलाई कहिले कसरी बन्द गर्ने, यी ढलहरूलाई बन्द गरी त्यसलाई नदी किनारको मूल ढलमा नजोड्ने हो भने ट्रिटमेन्ट प्लान्ट सञ्चालन गर्नुको कुनै अर्थ रहदैन । बनाइसकेको ढललाई पुनः विगारी मूल ढलमा जोड्दा थप आर्थिक भार पर्न जानु स्वभाविकै हो । समयमै ट्रिटमेन्ट प्लान्ट शुरु गरेको भए सबै ढलहरू मूल ढलमै जोड्न गई खर्च र व्यवस्थापनको सदुपयोग हुन जान्थ्यो । अहिले ढल निकासका पदाधिकारीहरू सर्वसाधारणको ढल एकातिर र ट्रिटमेन्ट प्लान्ट अर्कातिर पर्ने हो कि भन्ने अन्योलमा छन् । यसका लागि सबै ढल व्यवस्थापनको गुरुयोजना बनाउनुपर्ने आवश्यकता पनि विज्ञहरू देख्छन् ।

गुहेश्वरीको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट

काठमाडौंमा बन्दै गरेको यो अर्को ट्रिटमेन्ट प्लान्ट हो । तर यो ट्रिटमेन्ट प्लान्ट र वाग्मती प्रशोधनको नाममा त्यहाँ गरिएका विभिन्न गतिविधिहरू अहिले त्यस भेगका जनताका लागि रमाइलो कथा बन्न पुगेको छ ।

पशुपति क्षेत्रको वाग्मती नदीलाई प्रदूषण हुनबाट बचाउन धेरै अधिदेखि प्रयास गरिँदै आएको थियो । धार्मिक दृष्टिले अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिएको उक्त क्षेत्रको वाग्मती खण्डलाई ढल मिसिनबाट जोगाउन शुरुमा गुहेश्वरी नजिकै पारिपट्टि एउटा परियोजना शुरु गरिएको थियो । उक्त परियोजनामुताविक त्यहाँ एउटा ट्याङ्की बनाइएको थियो जसमा गोकर्णदेखि गुहेश्वरीसम्मका सम्पूर्ण ढल ल्याई मिसाइन्थ्यो । दिनभरि उक्त ट्याङ्की लाई बन्दै राखिन्थ्यो भने राति खोलेर ढललाई नदीमा छोडिन्थ्यो ।

यो ६० लाख रुपियाँको परियोजना पछि कसरी बन्द हुन गयो कसैलाई थाहा छैन । पछि त्यो परियोजनालाई नै भङ्ग गरी २०५२ सालको मंसिर ६ गते श्री ५ को सरकारले ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाई नयाँ ढङ्गले जाने निर्णय गरी अधिकार सम्पन्न वाग्मती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना नामको अर्को संस्था गठन गरेको थियो । अहिले यही संस्थाले उक्त ठाउँमा ठूलो ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने काम गरिरहेको छ ।

ट्रिटमेन्ट प्लान्टको परिचय

पशुपति क्षेत्रको वाग्मती खण्डलाई प्रदूषणमुक्त बनाउने उद्देश्यले अहिले यो आयोजना शुरु गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०५२/५३ मा शुरु गरिएको यो आयोजना आर्थिक वर्ष २०५६/५७ मा सकिने लक्ष्य राखिएको छ । यो आयोजनाको कुल लागत ३६ करोड ६२ लाख ६ हजार रुपियाँ हुने अनुमान गरिएको छ । तर यति बजेटले यो योजना तयार होला भन्न सकिन्न । यसमा खासगरी तीन खण्डहरू छन् । पहिलो गोकर्णदेखि जोरपाटी पुलसम्म ढल बनाई त्यसलाई गुहेश्वरीसम्म ल्याउने । दोस्रो गुहेश्वरी छेउमा एउटा ठूलो ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने । तेस्रो, उक्त ठाउँमा 'ट्रिटमेन्ट'

गरी निस्केको पानीलाई बाहिर फाल्न गुहेश्वरी ताम्रगङ्गादेखि तिलगङ्गासम्म सुरुङ निर्माण गरी त्यसैबाट पानी निकास गर्ने । अहिले यी तीन कामहरूमध्ये सुरुङ बनाउने काम रोकिएको छ भने ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाउने काम गरिरहेछ र ढल बनाउने कामचाहिँ शाही नेपाली सेनालाई सुम्पिएको छ । परियोजनाभित्र धेरै घटनाहरू भएका कारणले स्थानीय जनता यो परियोजनालाई आलोचनात्मक रूपमा लिन्छन् भने परियोजना सञ्चालन अधिकार सम्पन्न वाग्मती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोगना कार्यन्वयन तथा अनुगमन समितिका सदस्य-सचिव ईश्वरमान ताम्राकार परियोजना अर्को वर्ष पूरा हुनेमा ढुक्क हुनुहुन्छ । (...)

ट्रिटमेन्ट प्लान्टलाई खतरा

गोकर्णदेखि गुहेश्वरीसम्मको जति क्षेत्रको ढललाई गुहेश्वरीको ट्रिटमेन्ट प्लान्टमा ल्याउने भनिएको हो यो क्षेत्रमा अहिले लगभग १ सय ५० वटा गलैचा उद्योगहरू खुलिसकेका छन् । ती उद्योगहरूले गलैचा धुँदा प्रयोग गर्ने रसायनहरू अति नै विषालु खालका हुन्छन् । ती विषालु रसायनलाई सीधै नदीमा फाल्न नहुने विषयमा धेरै अधिदेखि आवाज उठ्दै आइरहेको थियो । तर पनि नदीमा फाल्ने काम भने रोकिएको छैन । अधिकार सम्पन्न वाग्मती ढल सुधारका सदस्य-सचिव ताम्राकारका अनुसार ती गलैचा उद्योगहरूले नदीमा छोड्ने रसायनलाई ट्रिटमेन्ट प्लान्टले प्रशोधन गर्दैन । गुहेश्वरीको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट अत्यन्तै सरल र घरेलु फोहरलाई मात्रै प्रशोधन गर्ने किसिमको हो । औद्योगिक फोहरलाई त्यसले प्रशोधन गर्दैन । गलैचा डाइड गर्दाको पानी पनि गुहेश्वरीकै ढलमा जस्ताको त्यस्तै छोड्ने हो भने यसले वाग्मतीलाई सफा नपार्ने कुरा त एकातिर छँदैछ अर्कोतिर यसले ट्रिटमेन्ट प्लान्टका फलामे औजारहरूलाई चाँडै नोक्सान पुऱ्याइदिन्छ । जसले गर्दा प्लान्टको आयु पनि छोटिने सम्भावना छ ।

गलैचा कारखानाहरूलाई या त ती रसायनहरू प्रयोग गर्न नदिने वा प्रयोग गर्दा त्यसको ट्रिटमेन्ट उनीहरू आफैले गरिसकेपछि मात्रै ढलमा मिसाउन दिनुपर्नेतर्फ समितिले पाइला चालिरहेको कुरा सदस्य-सचिव ताम्राकारले बनाउनु भयो । यसका लागि आफूले उद्योग मन्त्रालयलाई पत्र लेखी सजग गराएको कुरा पनि उहाँले भन्नुभयो । तर त्यसतर्फ पहल भने अबै भएको पाइँदैन ।

ललितपुरको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट

काठमाडौँको सुन्दरीघाटमा ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाइरहेकै बेला ललितपुरका लागि स्थानीय बालकुमारी (कोट्कु)मा अर्को ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाइएको थियो । यो ट्रिटमेन्ट प्लान्ट तयार भएर अहिले चालू पनि छ, तर त्यहाँ विधिवत् 'ट्रिटमेन्ट' भने भइरहेको छैन । त्यहाँ अहिले खासगरी ट्रिटमेन्ट प्लान्टको पोखरीमा फोहर जम्मा भएकोले त्यहाँ आउने पानी 'ओभरफ्लो' भएर बगेर जान्छ । सो ट्रिटमेन्ट प्लान्टलाई अझ 'अपग्रेड' गर्नुपर्ने आवश्यकता छ, तर बजेटको अभाव देखाएर केही गरिएको छैन ।

उक्त प्लान्टमा काम गरिरहेका एक इन्जिनियरका अनुसार सरकारले धेरै रकम खर्च गरी उक्त प्लान्ट तयार पायो तर शहरका विभिन्न ठाउँबाट आउने ढललाई ट्रिटमेन्ट प्लान्टको मूल ढलमा भने अझै जोडेको छैन । अहिले स्थानीय १०/१२ घर मिलेर नयाँ ढल बनाई त्यसको फोहर सीधै नदीमा छोड्ने गरेका छन् । त्यसरी आफैले ढल बनाउनेहरूलाई उप-महानगरपालिकाले समेत प्रोत्साहन दिई रकमसमेत उपलब्ध गराइरहेको ती इन्जिनियरले बताए । यसले फोहर आउने ढल एकातिर र ट्रिटमेन्ट प्लान्ट अर्को हुन गई तयार भइसकेको ट्रिटमेन्ट प्लान्टको पनि कुनै अर्थ रहेन । घरको ढललाई ट्रिटमेन्ट प्लान्टको मूल ढलमा मिसाउनु पर्दछ भन्ने चेतना र उचित व्यवस्थापनको कमीले गर्दा एकातिर नदी फोहरको फोहर नै भइरहेको छ भने अर्कोतिर नदी सफा राख्न गरेको करोडौंको खर्च उपलब्धिमूलक हुन सकिरहेको छैन । तर ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक ज्ञानेशानन्द बज्राचार्यले भने ललितपुरको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट राम्रो अवस्थामा चालू नै रहेको कुरा बताउनुभयो ।

भक्तपुरको ट्रिटमेन्ट प्लान्ट

यी सबै ट्रिटमेन्ट प्लान्टहरूभन्दा भक्तपुरका ट्रिटमेन्ट प्लान्ट अहिले चालू अवस्थामा रहेको पाइन्छ । भक्तपुरको हनुमानघाट, टुँडिखेल आदि ठाउँहरूमा स-साना खालका ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाइएका छन् । यी सबै ट्रिटमेन्ट प्लान्टहरू जीटीजेडको यूडीएलई परियोजनाअन्तर्गत बनाइएका हुन् । यूडीएलई आफैले ती ट्रिटमेन्ट प्लान्टलाई प्रयोगमा ल्याएको थियो । ट्रिटमेन्ट प्लान्टको कुरा त्यहीँमात्र गर्न मिल्छ जहाँ ढलको व्यवस्था भइसकेको छ । तर काठमाडौं उपत्यकामा अझै पनि त्यस्ता ठाउँ धेरै छन् जहाँ ढल नै बन्न सकेको छैन ।

श्री ५ को सरकार र आईयूसीएनले सन् १९९४ मा तयार पारेको काठमाडौं उपत्यका-सम्बन्धी एउटा रिपोर्टमा उल्लेख गरिएअनुसार काठमाडौंको मूल क्षेत्रमा करिब १ सय ४८ किलोमिटर ढल बनिसकेको छ । यो ढलको सुविधा काठमाडौंमा जम्मा १७ प्रतिशत र ललितपुरमा ३४ प्रतिशत घरले मात्र पाइरहेका छन् । अर्थात् काठमाडौंका ८ हजार घर र ललितपुरका ५ हजार घरमात्रै अहिले व्यवस्थित ढलको सञ्जालसँग जोडिएका छन् । बाँकी सबै खुल्ला ठाउँ, नदी छेउलाई चर्पीको रूपमा प्रयोग गर्छन् । अझ उपत्यकाबाहिरको कुरा गर्ने हो भने कुनै पनि ठाउँमा आजसम्म ट्रिटमेन्ट प्लान्ट बनाइएको छैन ।

समन्वयनको अभाव

अहिल्यै पनि एकातिर ट्रिटमेन्ट प्लान्ट र त्यसका लागि मूल ढल निर्माणको काम भइरहेको छ भने अर्कोतिर स्थानीय जनताले सामूहिक रूपमा बनाएको ढललाई जहाँबाट सजिलो हुन्छ त्यहीँबाट नदीमा मिसाउने काम भइरहेको छ । अहिले यहाँ ढलबाट नदीमा मलमूत्र फाल्नुलाई नै ढल व्यवस्थापन (सिबेज सिस्टम) भनेको पाइन्छ । वास्तवमा 'सिबेज सिस्टम' भनेपछि त्यसमा ट्रिटमेन्ट प्लान्ट पनि अनिवार्य रूपमा समावेश गरिनुपर्दथ्यो । तर हामीकहाँ त्यस्तो छैन । नेपालका लागि ट्रिटमेन्ट

प्लान्ट आफैं एउटा नयाँ विषय भइरहेको छ । त्यसैले यसप्रति सर्वसाधारणको त कुरै छोडौं, स्वयम् जिम्मेवार निकायहरूसमेत गम्भीरतापूर्वक लागेको पाइँदैन । अहिले ट्रिटमेन्ट प्लान्ट एकातिर बनाउने र त्यसमा पठाउनुपर्ने ढलहरू अर्कोतिर सोभ्याउने जुन 'खेल' यहाँ चलिरहेको छ, त्यसको उदाहरण यही हो ।

अहिले उपत्यकामा ढलको काम गर्ने र हेर्ने निकाय कुन हो भन्ने कुरा नै स्पष्ट छैन । उपत्यकामा अहिले ढलसम्बन्धी काम ढल निकास महाशाखा र स्थानीय नगर-पालिका दुई निकायले गरिरहेको पाइन्छ । तर यी दुईबीच समन्वय भने कहाँ पनि छैन । स्थानीय बासिन्दा ढल बनाउनुपर्ने भन्ने सीधा नगरपालिकामा पुग्छन् र एउटा इस्टिमेट तयार गरी बजेटसमेत ल्याई आफ्नो इलाकामा ढल बनाउँछन् । यसको जानकारी ढल निकास महाशाखालाई हुँदैन । ढल निकास महाशाखाको मूल ढल कहाँनेर छ र त्यो कस्तो छ भन्ने कुरा नगरपालिकाहरूलाई थाहा नै छैन । जसले गर्दा ढल निकास महाशाखाले बनाउँदै गरेको ढलको नाप एकथरी, नगरपालिकाले बनाउने ढलको नाप अर्कोथरी र स्थानीय जनता आफैंले मिलेर बनाउने ढलको नाप अर्कोथरी हुन्छ ।

कतिपय ठाउँमा त ढल निकासको मूल ढलभन्दा पनि स्थानीय जनताको सहायक ढलको नाप ठूलो छ । यसले समय-समयमा ढल जाम गर्नेमात्र होइन सरकारले बनाइ-सकेको मूल ढललाई पनि क्षति पुऱ्याइरहेको छ । यही कारणले पनि ठाउँ-ठाउँमा मूल ढल फुट्ने र छिट्टै खोलेर हेर्नुपर्ने अवस्था आइरहेको हो । यसले ढलसम्बन्धी व्यवस्थापनलाई चुस्त र व्यवस्थित पनि बनाइरहेको छैन । एकआपसको समन्वय नभएको कारण ढलका लागि दोहोरो खर्च गर्नुपर्ने र अनावश्यक रूपमा प्रदूषण सहनु पर्ने समस्या पनि आइरहेको छ । यो कारणले गर्दा अहिले जति पनि ढलहरू बनाइसकिए त्यसलाई अब फेरि बिगारी व्यवस्थित रूप दिन मूल ढलमै जोड्न लगाउने हो भने त्यसका लागि फेरि थुप्रै खर्च गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सबैभन्दा पहिले त यस्ता ढलहरू कहाँ-कहाँबाट आएर कहाँ-कहाँ खसालिएको छ भनी अध्ययन नै गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

त्यसपछि अव्यवस्थित ढल भत्काई नयाँ बनाउने हो भने सम्बन्धित जनताले फेरि दोहोरो खर्च गर्न नमान्न सक्छन् । यसका लागि श्री ५ को सरकारले नै खर्च जुटाइदिनुपर्ने हुन्छ । श्री ५ को सरकारलाई यसका लागि कहिले बजेट आउँछ, त्यसले अर्को भन्फट निकास गर्न सक्छ । यो हाम्रा लागि समय र स्रोत खेर फाल्ने एउटा विषय बन्न सक्छ । (...)

फोहर नदी र वातावरण

कुनै पनि नदी फोहर हुनुको अर्थ त्यही नदीसम्म मात्र सीमित रहँदैन । नदी फोहर छ भने त्यसले फोहरलाई पनि आफू जस्तै चलायमान बनाइदिन्छ, जसले वातावरण, स्वास्थ्य आदिमा अत्यन्तै खतरनाक असर पार्न सक्छ ।

काठमाडौँमा बग्ने वाग्मती नदीलाई खानेपानी प्रयोजनका लागि ठाउँ-ठाउँमा छेकेर बीचैमा पानी अर्कोतिर लान थालेपछि, नदी सुक्न थालेको थियो । काठमाडौँमा

जनसङ्घाको चाप बढ्दै आएपछि पानी पनि बढी थुन्नुपर्ने हुँदै आयो र वाग्मती पनि भन्नु बढी सुक्दै जान थाल्यो । पहिला-पहिला नदीमा बढी पानी भएको बेला त्यसमा दुई/चारवटा ढलहरू मिसाए पनि त्यसको कुनै असर पर्दैन थियो । तर पानी सुक्दै जान थालेपछि त्यहाँ मिसिने ढलको पनि असर देखिन थाल्यो । फलस्वरूप वाग्मतीमा पानी कम, मलमूत्र बढी हुन थाल्यो । यस्तो नदीको पानीमा विषाक्त पदार्थहरू बढी हुनु स्वाभाविक हो । त्यसमाथि पनि काठमाडौँमा अनियन्त्रित रूपमा खोलिएको गलैँचा कारखानामा प्रयोग गरिने विषालु रसायनहरू, गार्मेन्ट कारखानाले फाल्ने कपडाका डङ्कुरहरूले वाग्मतीलाई अझ विरूप बनाएको छ । यहाँसम्म कि हालका ट्रिटमेन्ट प्लान्टहरू बनाउनुअघिसम्म काठमाडौँको फोहरसमेत नदी किनारमै अस्थायी डम्पिङ साइटका रूपमा फाल्ने गरिन्थ्यो । यसले वाग्मती नदीको वरिपरिको वातावरणलाई अत्यन्तै प्रदूषित बनाइदिएको थियो ।

धेरै रिपोर्टहरूले काठमाडौँको पानी प्रदूषित भएको कुरा देखाएका छन् । काठमाडौँको पानी प्रदूषित हुनुको कारण वाग्मती नदीको प्रदूषण नै हो । वाग्मती नदी यही प्रदूषित पानी बोकेर अहिले ठाउँ-ठाउँ घुमिरहेको छ । यसमा मिसिएको विषालु रसायनले वाग्मती नदी मिसिने अरू नदीहरूलाई समेत विषालु बनाइदिन्छ ।

नेपाल जस्तो कृषिप्रधान देशमा नदीको पानी विषालु हुनुको अत्यन्तै भयङ्कर अर्थ हुन सक्छ । नेपालका सबै कृषकहरू (खासगरी तराईमा) नदीको पानीलाई सिँचाइद्वारा खेतमा लगाउने गर्दछन् । बाली उमार्न खेतमा लगाइने पानी विषालु भएमा त्यसले फसल बिगानै निश्चित छ । त्यसमाथि नदी प्रदूषित हुन गएपछि त्यसको छेउछाउको हरियाली आदि पनि हराउन थाल्छ । जसले गर्दा वर्षामा सानै बाढी आए पनि नदी कटान हुने, गाउँमा पानी पस्ने, पहिरो आउने जस्ता दैवी प्रकोपहरू हुन सक्छन् ।

स्वास्थ्यमा असर

नेपालमा अहिले देखा परिरहेका जति पनि रोगहरू छन्, अधिकांश रोगको कारण फोहर पानी हो । अहिले उपत्यकाका बासिन्दाहरू कीटाणुमिश्रित फोहर पानी पिउन बाध्य छन् । र, पानीकै कारणले अनाहकमा विरामी हुन वा मृत्युको मुखमा पुग्न बाध्य छन् ।

एउटा तथ्याङ्कअनुसार नेपालले वर्षेनी करिब २ अर्ब रुपियाँ औषधी किन्नमा खर्च गरिरहेको छ । नेपालीहरूलाई जेजस्तो रोग लाग्ने हो त्यसको ७५ प्रतिशत रोग पानीकै कारण लाग्ने गर्दछ । पानीकै कारण लाग्ने रोगबाट पीडित भएर नेपालीले वर्षेनी १ अर्ब रुपियाँभन्दा बढीको औषधीमूलो गरिरहेका छन् । यदि यति पैसा एकैपटक खर्च गरी जनतालाई शुद्ध पानी खुवाउन सकेको भए खर्ची रुपियाँ बच्ने थियो वा विदेशमा जानबाट रोक्न सकिन्थ्यो । ♦